

Володимир Горин

д.е.н., професор, професор кафедри фінансів ім. С. І. Юрія,
Західноукраїнський національний університет, м. Тернопіль

Василь Гармановський

студент гр. ПОФГм-22,
Західноукраїнський національний університет, м. Тернопіль

ВЕКТОРИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ФІНАНСОВОЇ БЕЗПЕКИ ДОМОГОСПОДАРСТВ В КОНТЕКСТІ ПІДВИЩЕННЯ ФІНАНСОВОЇ ГРАМОТНОСТІ

В період безпрецедентних викликів державності нашої країни, пов'язаних із масштабною війною, небаченими масштабами внутрішньої та зовнішньої міграції населення, економічними втратами, особливої ваги набуває питання забезпечення фінансової безпеки домогосподарств як основи безпеки та стійкості держави в цілому. В умовах сучасних економічних та безпекових реалій домогосподарства зіштовхнулись із такими проблемами, як втрата джерел доходів через руйнацію виробничого потенціалу та системи енергопостачання, втрата місць проживання, погіршення доступу до ринку праці та фінансових послуг. За цих обставин зростає роль держави у забезпеченні стабілізації добробуту суспільства, зменшенні рівня вразливості домогосподарств до соціальних, економічних, безпекових ризиків, формування механізмів підтримки фінансової стійкості на інституційному рівні. Вплив держави на процеси забезпечення фінансової безпеки домогосподарств має реалізовуватись у наступних напрямках:

– через підвищення рівня інклюзивності системи соціальних трансфертів, посилення їхньої адресності та ефективності. Основним інструментом досягнення помітних зрушень у реалізації цих завдань стало впровадження цифрових сервісів у процес призначення соціальних виплат. Зокрема, у 2022-2024 рр. Міністерство соціальної політики України у взаємодії з Міністерством цифрової трансформації і міжнародними організаціями реалізувало перехід до електронної системи подання документів на призначення соціальних виплат «єДопомога» в рамках введення Єдиної інформаційної системи соціальної сфери (ЄІССС), покликаної об'єднати дані про надавачів і одержувачів соціальних послуг, забезпечити централізоване управління та моніторинг соціальної підтримки, зменшити корупційні ризики, покращити взаємодію органів влади з громадянами. ЄІССС передбачає розробку таких підсистем, як Єдиний соціальний реєстр, Електронний бюджет та інші, які сприяють автоматизації процесів надання соціальних послуг [13]. Завдяки онлайн-платформі для подання документів на оформлення соціальних виплат, спрощену можливість звернутись за допомогою отримали внутрішньо переміщені особи, багатодітні сім'ї, безробітні та ін. Тільки у 2023 році понад 3 млн осіб отримали виплати через платформу «єДопомога», що напряму позначається на фінансовій безпеці як окремих домогосподарств, так і країни в цілому;

– державні програми сприяння зайнятості та розвитку підприємництва для різних суспільних верств, зокрема внутрішньо переміщених осіб, ветеранів війни

та інших. За Програмою мікрогрантів «Робота», яка започаткована у 2022 році, уже надано фінансову підтримку понад 10 тисяч нових підприємницьких проєктів, що дозволило створити значну кількість нових робочих місць. Вагомі перспективи щодо стимулювання бізнес-активності домогосподарств має грантова програма «Власна справа», за якою громадяни можуть отримати мікрогрант в обсязі 50-250 тис. грн на започаткування або розширення власного бізнесу з умовою створення нових робочих місць. Вона також передбачає пільгові умови участі для молоді та ветеранів війни, які можуть отримати фінансову підтримку у збільшеному розмірі, але на умовах співфінансування, що цілком раціонально, адже посилює власну відповідальність осіб за розвиток особистого бізнесу [4]. Бар'єрами для реалізації цієї програми є недостатні обсяги її фінансування, а також нестача фінансових знань у населення для ефективного підприємництва;

– розвиток фінансової інклюзії для розширення доступу домогосподарств до фінансових послуг, збільшення можливостей щодо диверсифікації джерел доходів та інвестування заощаджень. В оновленій Національній стратегії фінансової грамотності, яка розроблена Національним банком України спільно з USAID та іншими партнерами, передбачено широкий перелік заходів, орієнтованих на різну аудиторію – від школярів до пенсіонерів. В рамках реалізації цієї стратегії у 2023 році реалізовано ряд проєктів, зокрема онлайн-курси на платформах Prometheus та Дія.Цифрова освіта, які сприяють підвищенню фінансової обізнаності населення щодо управління особистими фінансами, заощадженнями та протидії фінансовим шахрайствам [7]. Впровадження таких освітніх продуктів особливо важливо в умовах воєнного періоду, враховуючи ризики втрати доходу, зростання інфляції та поширення недобросовісних фінансових практик;

– регулювання ринку праці й сприяння зайнятості через реалізацію активних програм працевлаштування, зокрема підвищення кваліфікації та перенавчання. Це дає можливість підтримати мобільність робочої сили, адаптувати трудові ресурси до вимог ринку праці, підвищувати продуктивність праці, а отже зростання рівня заробітних плат, що позначається на фінансових можливостях домогосподарств, рівні їхньої фінансової безпеки. Провідну роль у цьому процесі відіграє Державна служба зайнятості, яка пропонує програми перенавчання в центрах професійно-технічної освіти, можливість отримати ваучер на перенавчання для здобуття більш затребуваної на ринку праці спеціальності. Крім цього, в Україні реалізують інші ініціативи для стимулювання зайнятості та перекваліфікації населення, зокрема:

1) ReSkill UA – безкоштовна онлайн-програма підвищення кваліфікації та перекваліфікації, що пропонує навчання за 11 напрямками, зокрема проєктний менеджмент, маркетинг, кібербезпека, продажі та штучний інтелект. Програму реалізує платформа Happy Monday спільно з Coursera за підтримки USAID та Міністерства економіки України [6];

2) Skills4Recovery – програма підтримки людей, які постраждали від війни та переживають економічні виклики, що надає можливості навчання і підвищення кваліфікації для інтеграції на ринок праці. Вона фокусує увагу на підготовці фахівців для таких галузей, як будівництво, транспорт та логістика, аграрний сектор та IT. Skills4Recovery є частиною глобальної ініціативи Skills Alliance, яка

спрямована на навчання для внутрішньо переміщених осіб, молоді, ветеранів та вразливих груп суспільства [12; 10];

3) «Старт в ІТ» – грантова програма, що передбачає можливість отримати кошти для навчання у сфері інформаційних технологій [14], освітня ініціатива від платформи Prometheus та Western NIS Enterprise Fund для надання можливості безкоштовного навчання ІТ-спеціальностям [3];

– державне регулювання фінансового сектору щодо захисту прав споживачів. У 2023 році НБУ посилив контроль за діяльністю кредитних установ, впровадивши для них обов'язкові стандартів розкриття інформації про умови надання кредитів [11]. Це стало відповіддю на значні масштаби позабанківського кредитування, які призвели до надмірного боргового навантаження на домогосподарства. Поряд з цим, Українською асоціацією фінтех та інноваційних компаній (UAFIC) разом з ООН та ПРООН у 2020 році створено незалежну платформу для подання скарг на фінансові установи FinSkarga. Водночас, подібні функції покладені на Управління захисту прав споживачів фінансових послуг НБУ. Посилення уваги до тематики захисту прав споживачів фінансових послуг стимулює підвищення рівня довіри до банківської системи та небанківських фінансових установ, що матиме позитивний вплив на інвестиційну активність домогосподарств.

Крім участі держави, підвищення фінансової безпеки домогосподарств має передбачати зусилля самого населення, оскільки в умовах ринкової економіки слід поступово відходити від традицій патерналізму, коли населення відводило державі провідну роль у забезпеченні його добробуту. Використання можливостей, які дає ринкова економіка, активізація власного потенціалу, ресурсів та можливостей має забезпечити домогосподарству не тільки нарощування його доходів, раціоналізацію витрат, але й забезпечення належного рівня фінансової безпеки й запасу міцності. Як слушно зазначає Н. Зачосова, «економічна безпека людини розуміється не як відсутність економічних викликів, небезпек і ризиків для людини, а як стан її економічного життя, яке стало результатом раціональної господарської поведінки людини і дозволяє задовольнити економічні потреби та інтереси» [2, с. 15]. Тобто у питанні забезпечення фінансової безпеки домогосподарства повинні займати активну позицію, а не очікувати допомоги від держави. В умовах воєнного періоду головними мотивами фінансової поведінки домогосподарств є «потреба в економії фінансових ресурсів, бажання відновити витрачені заощадження; страх перед невідомим майбутнім; пошук альтернативних джерел доходу; бажання і потреба допомагати близьким, у тому числі матеріально» [2, с. 15]. На думку С. Качули, Л. Лисяк і Т. Терещенко, досягнення належного рівня фінансової безпеки вимагає від домогосподарства «контролю витрат, забезпечення стійкості доходів, зусиль з нейтралізації негативних чинників, ухвалення виважених фінансових рішень, які ґрунтуються на фінансових знаннях та достовірній інформації» [8, с. 113]. Таким чином, інтегральним чинником фінансової безпеки домогосподарства є фінансова поведінка його членів, яка має базуватись на раціональному плануванні рішень та продуманій їх реалізації. Передумовою для цього є належний рівень фінансової грамотності членів домогосподарства, володіння знаннями і навиками ведення

сімейного бюджету, складання поточних та стратегічних фінансових планів, норм і правил раціонального інвестування й використання кредитних ресурсів.

Питання підвищення рівня фінансової грамотності суспільства в Україні як передумови забезпечення фінансової безпеки домогосподарств є складним через кілька причин: по-перше, високий рівень інертності населення, яке мало цікавиться питаннями фінансової грамотності та схильне переоцінювати рівень особистої фінансової обізнаності, при цьому нерідко не володіючи навіть базовими знаннями з раціонального прийняття фінансових рішень (наукові розробки Національного інституту стратегічних досліджень свідчать про катастрофічний стан з фінансовою грамотністю молоді та осіб старшого віку) [9]; по-друге, слабка інформованість населення про доступні цифрові продукти для раціонального управління власними фінансовими ресурсами, планування бюджету. Між тим, в Україні доступні значна кількість мобільних додатків для управління особистими та сімейними фінансами, які допомагають контролювати витрати, планувати бюджет і досягати фінансових цілей, зокрема: HomeMoney (додаток для фінансового планування, ведення малого бізнесу); Moneyfy (додаток для швидкого обліку витрат і доходів); Spendee (додаток для контролю витрат та планування бюджету з можливістю створення спільних гаманців для сімейного використання); Money Manager (додаток для управління фінансами з функціями обліку витрат та доходів, планування бюджету та створення фінансових звітів) та інші. Незважаючи на різноманіття мобільних сервісів з фінансової грамотності та раціонального управління персональними і родинними фінансами, у суспільстві немає масового запиту на них, що потребує відповідного реагування від держави у формі інформаційних кампаній з популяризації мобільних сервісів та просування фінансової культури для різних верств населення.

Негативним наслідком низького рівня фінансової грамотності населення, крім невміння раціонально управляти власними фінансовими ресурсами, є також значне поширення фінансового шахрайства, від чого особливо потерпає старше покоління. «Літні люди стикаються із соціальною та фізичною ізоляцією, а тому особливо вразливі для шахрайства (телефонне шахрайство, купівля непотрібних товарів і послуг, несумлінний продаж фінансових послуг тощо), яке вони не здатні вчасно ідентифікувати й протистояти» [9]. Зважаючи на вікові особливості та менталітет людей старшого віку, як упереджено ставляться до будь-яких технічних новацій, для цієї категорії населення популяризація мобільних додатків для привернення уваги до необхідності підвищення фінансової обізнаності неефективний. У цьому питанні варто звернутись до досвіду зарубіжних країн, які намагались вирішити проблему нестачі базових фінансових знань у старшого покоління. Зокрема, має перспективи до впровадження в Україні досвід Великобританії, де у структурі Державного казначейства (виконує функції міністерства фінансів) функціонує Money and Pensions Service (Служба грошових та пенсійних порад) [1], діяльність якої концентрується на наданні консультаційної допомоги громадянам з фінансових питань, зокрема персонального оподаткування, інвестиційних операцій, пенсійних схем тощо.

Фокусуючи увагу на питанні просування фінансової грамотності в Україні, слід відзначити, що вона охоплює комплекс знань, умінь і навичок, які корисні для

ефективного управління фінансовими ресурсами домогосподарства, допомагають ухвалювати обґрунтовані рішення в умовах ринку, уникати надмірних ризиків та забезпечувати довгострокову стабільність, а саме:

- розуміння основ персонального і сімейного бюджетування, оскільки члени домогосподарства повинні володіти навиками планування доходів і витрат, вміти визначати пріоритети у споживанні, оцінювати доцільність фінансових рішень. Знання щодо складання бюджету, контроль за його виконанням, уміння знаходити джерела економії без шкоди для якості життя є важливими для недопущення боргової залежності та збереження фінансової стабільності домогосподарства;

- знання та навички управління борговими зобов'язаннями та кредитами. Члени домогосподарства мають знати про призначення та особливості фінансових продуктів, зокрема кредитів, депозитних угод, страхових договорів, інструментів фінансового інвестування. Важливо вміти оцінювати умови фінансових договорів, розраховувати реальну вартість кредиту, передбачати наслідки від прострочення платежів, а також уникати схем фінансового шахрайства та маніпуляцій;

- розуміння основ і принципів страхового захисту, пенсійного забезпечення, довгострокового фінансового планування інвестиційних процесів. Знання про схеми недержавного пенсійного забезпечення, страхові механізми захисту від майнових і фінансових ризиків, інструменти накопичення і примноження власного капіталу дають можливість домогосподарствам формувати фінансові резерви та забезпечувати себе на випадок непередбачених обставин;

- навички використання онлайн-банкінгу, фінансових додатків і платформ для управління особистими фінансами. Завдяки цьому домогосподарства можуть досягти прозорості витрат, оперативного контролю за власним фінансовим станом, а отже підвищити обґрунтованість і гнучкість у прийнятті фінансових рішень. Такі знання допомагають членам домогосподарства уникати кібершахрайства, зберігати конфіденційність фінансової інформації та користуватися послугами електронного урядування;

- крім технічних і когнітивних компетенцій, фінансова грамотність також передбачає формування у членів домогосподарства відповідального фінансового мислення, в основі якого – цінності поміркованості, далекоглядності та соціальної відповідальності. Розвиток високого рівня фінансової культури сприяє зміцненню фінансової стійкості домогосподарств, зниженню їхньої вразливості до зовнішніх економічних шоків та збереженню належного рівня добробуту.

Отож, в умовах війни, зростаючих економічних ризиків, соціальних викликів та нестабільності ефективного забезпечення фінансової безпеки домогосподарства потребує комплексного підходу, в якому поєднуються інституційна підтримка з боку держави та особиста відповідальність кожного члена родини. З боку держави важливо створювати сприятливе фінансове середовище, розвивати інструменти соціального захисту, розширювати доступ домогосподарств до фінансових послуг, підтримувати ініціативи з розвитку фінансової грамотності. Однак ключову роль у досягненні фінансової безпеки домогосподарств відіграє усвідомлена поведінка їхніх членів, яка виявляється у здатності формувати реалістичні фінансові цілі,

приймати ефективні фінансові рішення, дотримуватися принципів раціонального споживання та довгострокового фінансового планування.

Список використаних джерел:

1. Money & Pensions Service. URL: <https://maps.org.uk/en#>
2. Zachosova N. Economic behavior and economic security of an individual in the conditions of war risks. *Economics, Finance and Management Review*. 2023. Vol. 1. pp. 13–27.
3. Ваша нова ІТ-професія безплатно за 4 місяці! URL: <https://prometheus.org.ua/prometheus-plus/scholarship-it/>
4. Власна справа: більше українців зможуть отримати гранти на старт або розвиток бізнесу у 2025 році. Міністерство економіки України. URL: <https://me.gov.ua/News/Detail/ca2eb10c-4f90-4215-a210-1b23aa410bfc?lang=uk-UA&title=VlasnaSprava>
5. Горин В. П. Сутність соціальної безпеки: фінансові та організаційно-правові аспекти. *Світ фінансів*. 2007. Вип. 4. С. 52-57.
6. Додаткові знання і можливість працевлаштування: проєкт ReSkill UA запрошує на безоплатне навчання. Міністерство освіти і науки України. URL: <https://mon.gov.ua/news/dodatkovyi-znannia-i-mozhlyvist-pratsevlashuvannia-proiekt-reskill-ua-zaproshuie-na-bezoplatne-navchannia?utm>
7. Затверджено Національну стратегію розвитку фінансової грамотності до 2030 року. Національний банк України. URL: <https://bank.gov.ua/ua/news/all/zatverdjeno-natsionalnu-strategiyu-rozvitku-finansovoyi-gramotnosti-do-2030-roku>
8. Качула С. В., Лисяк Л. В., Терещенко Т. Є. Фінансова поведінка домогосподарств регіонів України як підґрунтя забезпечення їх стійкості в умовах економічної нестабільності. *Науковий погляд: економіка та управління*. 2023. № 2 (82). С. 108–115.
9. Коваль О. Фінансова грамотність літніх людей. Національний інститут стратегічних досліджень. URL: <https://niss.gov.ua/doslidzhennya/sotsialna-polityka/finansova-hramotnist-litnikh-lyudey>
10. Перекваліфікація понад 180 тисяч людей: Україна з партнерами заснували Skills Alliance. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3873831-perekvalifikacia-ponad-180-tisac-ludej-ukraina-z-partnerami-zasnuvali-skills-alliance.html?utm>
11. Присяжна Л. Нацбанк зобов'язав кредитні установи розкривати умови споживчого кредитування на сайтах та в рекламі. URL: https://biz.ligazakon.net/news/222996_natsbank-zobovyazav-kreditn-ustanovi-rozkrivati-umovi-spozvivchogo-kredituvannya-na-saytakh-ta-v-reklam
12. Туягіна Н. Навички для відновлення: як програма Skills4Recovery допомагає українцям реінтегруватись у ринок праці. URL: <https://rubryka.com/article/yak-pratsyuie-programa-skills4recovery/?utm>

13. Цифровий розвиток Єдиної інформаційної системи соціальної сфери: які зміни ухвалив Уряд. Міністерство соціальної політики України. URL: <https://www.msp.gov.ua/news/23150.html?utm>
14. Які є урядові програми стимулювання працевлаштування жінок. URL: <https://profpressa.com/news/iaki-ie-uriadovi-programi-stimuliuvannia-pratsevlashtuvannia-zhinok?utm>